

O EGZOTIZMIMA U HRVATSKOM KNJIŽEVNOM JEZIKU

Marko Samardžija

U novinama gotovo svakodnevno možemo pročitati vijesti u čijim se naslovima pojavljuju leksemi (riječi) koje prilično lako prepoznamo kao strane, a čije značenje uglavnom tek naslućujemo (a često ni to). Npr.:

Deset mrtvih od *samogona* (»Vjesnik«, 22. 6. 1988, 3)

Kako uplatiti *putjovku* (Isto, 8. 8. 1988, 2)

Može i bez *maotaija* (Isto, 19. 9. 1988, 2) ili

Mudžahedini traže isključenje kabulske vlade iz UN (Isto, 15. 4. 1989, 1).

Nezgodna je s takvim leksemima što se otklanjanjem nedoumice oko njihova značenja, uz pomoć rječnika stranih riječi, leksikona ili čak enciklopedije ne otklanja i nedoumice oko njihove porabe u hrvatskom književnom jeziku. Jesu li nam te strane riječi potrebne ili nisu? Ako nisu, kako ih zamijeniti?

Uz to, koliko god se to činilo neobičnim, takvi leksemi nisu nikakav novinarski hir, a mnogi u hrvatskome nisu od jučer, samo što smo se na starije naviknuli. Takav je npr. leksem *gondola* (Klaić: »dug plosnat venecijanski čamac s krovom ili kućicom na kojem se vesla stojeći«) koju bilježi još I. Belostenec u svom »Gazofilaciju« 1750. god. Što je, dakle, posrijedi?

Poznata je činjenica da kao posljedica višestranih (političkih, gospodarskih, kulturnih) dodira, izravnih ili neizravnih, govornici dvaju jezika, tj. jezici sami, dolaze u kontakt. Posljedica je takva međujezičnog dodira ili međujezičnih dodira i dodirivanja pojava interferencije, jednosmjerne ako jedan jezik utječe na drugi (A → B) ili uzajamne, dvosmjerne (A ↔ B). Premda se interferencija može očitovati na različitim jezičnim razinama (fonemskoj, prozodijskoj, morfološkoj), ipak je, ne samo stručno oko, najlakše opaža na leksičkoj razini.

Kao i na ostalim razinama, i na leksičkoj jezici interferiraju na nekoliko načina. Jedan i zacijelo najpoznatiji od tih načina jest preuzimanje leksema iz jezika B u jezik A, odnosno iz stranog u materinski jezik, u neizmijenjenu ili na koji god način i u kojoj god mjeri izmijenjenu obliku. Taj se način u leksikologiji naziva posuđivanjem.

Riječi koje posuđivanjem uđu u leksik materinskog jezika, ovdje hrvatskoga, u starijoj su se leksikološkoj literaturi hrvatskoj i srpskoj potpuno sinonimno nazivale tuđima, pozajmljenicama, tuđicama ili posuđenicama.¹ Novijim leksikološkim proučavanjima posuđivanja zahvaljujemo, pored ostalog, nekoliko vrlo korisnih terminoloških distinkcija koje nam omogućuju da probleme vezane uz posuđivanje sagledamo temeljitije i točnije. Tako se danas široka »opća tema« o posuđivanju dijeli u leksikologijama u nekoliko odjeljaka, npr. o tuđicama (njem. Fremdwort), posuđenicama (Lehnwort), barbarizmima, internacionalizmima. Među njima je brojem članova nevelik, ali ipak zanimljiv odjeljak posuđenih leksema na koji upućuju primjeri s početka članka.

U kontaktu s drugim jezikom ili drugim jezicima govornici se ne samo hrvatskoga susreću s novim i nerijetko vrlo različitim kulturno-civilizacijskim i društveno-političkim iskustvima i iz njih izraslim praktičnim rješenjima. A sve to odražava se dako i u jeziku, točnije: u leksiku, što strancu uskraćuje mogućnost biranja riječi i »prisiljava« ga na porabu određene strane riječi. Upravo zato kad na hrvatskome govorimo

o ustroju švicarske konfederacije, govorimo o *kantonima*; kad govorimo o bavarskoj narodnoj nošnji, spominjemo *dirndl*. Namjerno preuveličavanje i lažno prikazivanje uspjeha u proizvodnji i izvršenju plana u SSSR-u zovemo *pripiska*, a ozakonjenu praksu u SR Njemačkoj da politički nepoćudan građanin ne može biti državnim službenikom *Berufsverbot*. Japanci piju *sake*, Kinezi *maotai*. Grci plešu *sirtaki*, Mađari *čardaš*. Španjolci jedu *paelju*, Talijani *lasanju*. Rusi sviraju *balalajku*, Grci *buzuki*, Indijci *sitar*.

Takve posuđene riječi koje označavaju specifičnosti pojedinog naroda nazivaju se u leksikologiji *egzotizmima*. Sâm naziv u izravnoj je etimološkoj vezi s riječima *egzotika*, *egzota*, *egzotičnost*, *egzotičan*, tj. u korijenu mu je grčki pridjev *exotikós* sa značenjem »onaj što se nalazi izvan (vlastite zemlje ili kulturnog kruga)«.

U svakom jeziku, pa tako i u hrvatskom, egzotizmi su, nazivom Martinetovim, otvoren popis koji se produžuje po potrebi jer standardni jezik svoju funkcionalnu polivalentnost najočitije pokazuje leksikom. Što znači da broj egzotizama izravno ovisi o vrsti i jačini veza između jezika. U hrvatskom književnom jeziku trenutno je stotinjak takvih riječi uz pripomenu da neprestano pritiječu nove, najčešće preko dnevnih novina.

A kad dođe vrijeme *pesaha*, izraelski gradovi opuste. Svi su u krugu obitelji, priprema se *seder*, tradicionalni objed za pesah. Umjesto kruha na stolu je *matza* - beskvasni pljosnati kruhčić (sic!) bez ikakvog okusa . . . («Vjesnik», 24. travnja 1989, str. 2)

Iz navedenih se primjera može uočiti kako se egzotizmi, iako ne odveć brojni, mogu razvrstati u nekoliko skupina već prema tome s kog područja djelatnosti i iskustva dolaze. Najčešće su to:

- a) specifična jela (giros, lasanja, paelja, ravioli, tortilja . . .);
- b) specifična pića (grapa, ginseng, metaksa, saki, tekila . . .);
- c) narodna nošnja ili njen dio (*dirndl*, *kilt*, *pončo*, *sombrero* . . .);
- d) specifična glazbala te narodne pjesme i plesovi (*balalajka*, *benđžo*, *buzuki*; *čardaš*, *fado*, *flamenko*, *kalinka*, *mazurka* . . .);
- e) narodni običaji, igre i svečanosti (*harakiri*, *korida*, *mikado*, *pesah*, *rodeo*);
- f) karakteristične građevine i obitavališta (*graht*, *iglu*, *jurta*, *pagoda*, *polder*, *višvam*);
- g) karakteristična plovila (*gondola*, *kanu*);
- h) nazivi novčanih jedinica (*lek*, *lev*, *lira*, *rijal*, *šekel*, *šiling*);
- i) posebnosti biljnog i životinjskog svijeta (*ananas*, *avokado*, *banana*, *kivi*; *guanako*, *gnu*, *irvas*, *ljama*);
- j) klimatsko-zemljopisne posebnosti (*atol*, *fjord*, *gejzir*, *kanjon*, *monsun*, *pampa*, *preriya*, *savana*, *tajga*, *tundra*) te
- k) najbrojnija skupina egzotizama s područja društvenog i političkog života (karakteristične ustanove, zanimanja, zvanja, zbivanja): *alting*, *kneset*, *sejm*, *storting*; *kibuc*, *kolhoz*, *sovhoz*; *gaučo*, *kauboj*, *šerif*, *traper*, *lord*, *apartheid*, *glasnost*, *džihad*, *intifada*, *perestrojka*, *boljševik*, *mudžahedin* i dr.

Ovaj popis (naravno ne svih) egzotizama dostaje kao osnova za objašnjenje još nekoliko problema u vezi s ovim nevelikim dijelom leksika. Dade se zapaziti kako egzotizmi nisu jednako česti u jeziku. Neki su vrlo česti, gotovo obični, drugi sasvim rijetki. Prvima zbog toga uglavnom znamo značenja, drugima jedva ili nikako. Stoga se kod ovih drugih gdje ni iz konteksta nije jasno značenje pribjegava dužem ili kraćem

objašnjenju. Npr.:

Desetoro (sic!) ljudi je umrlo, a 80 teško otrovano zbog konzumiranja *samogona*, *domaće rakije*, u jednom selu u Ukrajini. (»Deset mrtvih od samogona«, »Vjesnik«, 22. lipnja 1988, str. 3)

Zatvoreni su čak i mnogi glasoviti restorani i taverne. Iznimke su samo *pugovi*, *uobičajena svratišta pripadnika mirovnih snaga UN* . . . (»Vjesnik«, 18. rujna 1988, str. 2)

Nacionalno kinesko žestoko piće *maotai* - *bezbojna rakija koja se pravi od sirka* - više se ne služi na svečanim državnim prijemima i banketima . . . (»Može i bez *maotai*«, »Vjesnik«, 19. rujna 1988, str. 2)

Jednoznačnost egzotizama (više značnih gotovo nema) njihov je najveći nedostatak koji ih uporabno vrlo ograničava. Zato su egzotizmi najčešći u putopisima, ali ih kadšto književnici rabe i kao leksičko stilsko sredstvo, kao leksikostileme.

»Listam izvještaje holandskog rezidenta iz Cochina, dnevnik njegove pisarnice, njegovu korespondenciju s Ramom Varmom. Nejasnoća pravnih odnosa nad teritorijem podloga je većine spisa, okružen vodom i prudovima koji se miču, rezident je nastojao dobiti prava vlasništva nad novonastalim zemljištem - vladajući posve malim teritorijem, zacijelo je u podsvijesti imao pravilne kanale i brane holandskih depresija i od svega bi najradije bio napravio *poldere* s vjetrenjačama i regulacionim pragovima.

- Hej, nemoj zaspati. Što imaju još?

- *Poldere*.

- Što je to? Neka prostota?« (I. Slamnig: »Bolja polovica hrabrosti«, Zagreb, ²1979, str. 10-11. Ist. M. S.)

Ipak, premda jednoznačnima, i s egzotizmima treba postupati jednako oprezno kao i s drugim riječima jer i kod njih postoji opasnost od krive porabe, što pokazuje i ova novinska vijest koju prenosim u cijelosti:

Harakiri savjesnog pilota!

TOKIO - Pilot japanske zrakoplovne kompanije »Japan Air System«, koji je nedavno prilikom slijetanja imao lakši incident izvršio je samoubojstvo. Iako nije ostavio poruku, pretpostavlja se da je grižnja savjesti zbog manjeg oštećenja krila aviona prilikom slijetanja u Osaku navela savjesnog pilota da sam sebi presudi. U incidentu nitko od 57 putnika i članova posade nije ozlijeđen. (AP) (»Vjesnik«, 1. travnja 1989, str. 3)

Veza između naslova vijesti i njena sadržaja očito baš nije prečvrsta. Iz podatka da se ubio Japanac ne slijedi nužno da je to baš bio (niti najčešće jest) harakiri, jer harakiri nije svako samoubojstvo Japanca, nego ritualno »samoubojstvo paranjem utrobe horizontalnim rezom; uobičajeno kod jap.(anskih) Samuraja« (»Leksikon JLZ«). Točnije: leksem *harakiri* zapravo opisuje ritualno samoubojstvo koje Japanci imenuju - *seppuku*. Dosljedna primjena »pravila« »kad se ubije Japanac, to je harakiri« dovela bi do cijelog niza (nerijetko vrlo komičnih) krivih identifikacija, npr. da Grci uvijek jedu samo *giros*, Talijani piju samo *grapu*, a Poljaci ne plešu drugo do li *mazurku*.

U jezik primalac egzotizmi pristižu dvama u posuđivanju leksema uobičajenim načinima: izravno iz jezika davaoca ili posredno, preko trećeg jezika, jezika kulturnog i civilizacijskog posrednika. Kojim je upravo načinom neki egzotizam prispio u hrvatski jezik, to najčešće nije bitno jer egzotizmi u stranim jezicima, osim pravopisne i minimalne morfološke prilagodbe, uglavnom čuvaju svoj prvotni formativ. Pitanje o posudbenom načinu važnim postaje tek u vrlo rijetkim primjerima kad jezično posred-

ništvo ima nekog odraza u leksiku jezika primaoca. Tako zahvaljujući posredništvu u posuđivanju imamo u hrvatskome homonimski par *láma*¹ (»rod južnoameričkih deva«) i *láma*² (»budistički svećenik-redovnik u Tibetu i Mongoliji«). Prvi je parnjak peruansko-španjolskog podrijetla (*llama*), ali mu je početni fonem (*l*) /bog neuklapanja u fonemski inventar jezika posrednika (jezikâ posrednikâ) zamijenjen fonemom (*l*) pa je leksem s tako izmijenjenim formativom ušao u hrvatski jezik. S druge strane, leksem *láma*² tibetanskog je podrijetla (*blama*), kojemu je, također u posredovanju (možda ruskog jezika) razbijen početni suglasnički slijed *bl-* > *l-*. (Istina, novija hrvatska leksikografska djela, npr. Dudenovi slikovni rječnici i Leksikon JLZ, daju prednost formativu *llama* i tako otklanjaju homonimiju.)

Promotreni sa stajališta leksičkog normiranja hrvatskoga književnog jezika egzotizmi su onaj dio posuđenog leksičkog blaga koji leksičkim preskriptivistima i jezičnim puristima u njihovim nastojanjima i skrbi oko izgrađivanja leksičke norme i jezične kulture ne priskrbljuju nikakvih poteškoća. Oni su, naime, rječita potvrda poznatog purističkog aksioma o dopuštenoj porabi samo potrebnih stranih riječi. (Tek sporadično ima pokušaja da se egzotizmi iz skupine *k*) prevode, npr. rus. *perestrojka* i istočnonjemačko *Umgestaltung*.)²

Popis egzotizama u hrvatskom jeziku nudi još neke zanimljivosti. Premda je hrvatski bio izložen neusporedivo jačem utjecaju njemačkog jezika negoli ruskog pa je iz njemačkog i posuđivao više negoli iz ruskog, na popisu egzotizama neusporedivo je više onih iz ruskog ili preuzetih preko ruskoga. Ili, činjenicu da je engleski danas leksički najutjecajni jezik na svijetu ne potvrđuje relativno malen broj egzotizama s tog jezičnog područja. K tome, u tom nevelikom broju osjetno pretežu egzotizmi iz američkog engleskog, točnije oni vezani uz Divlji Zapad, što opet posvjedočuje kako su različiti razlozi što pripomažu širenju egzotizama. U vezi s egzotizmima odgovor zaslužuje i jedno jezično rubno pitanje koje se odnosi samo na egzotizme što dolaze iz jezika kojima je pismo latinica (jer se leksemi iz jezika s drugačijim grafijskim sustavima prenose u hrvatskom i po drugačijim pravilima). Pitanje je ortografsko i glasi: Kako egzotizme treba pisati: kao u jeziku davaocu (izvorno) ili prilagođeno naravi hrvatskoga pravopisa, tj. fonološki? Premda je današnja hrvatska praksa tu sasvim jasna (takve riječi treba pisati fonološki jer se izvorno pišu samo imena: vlastita, zemljopisna . . .), ipak je u praksi lako uočiti kolebanje: kadšto se egzotizmi pišu pravopisno prilagođeno, ponekad izvorno. Na izvorno pisanje zacijelo ponajviše potiče, namjerno ili nesvjesno, isticanje stranosti (»egzotičnosti«) egzotizama, navlastito onih s područja kuharskog umijeća (*paella*, *lasagna*, *pizza*), iako se s podosta sigurnosti može reći da se izvorna grafija danas već deegzotiziranog egzotizma *pizza* čuva bar dijelom i iz etičkih razloga, naime da bi se izbjegla neugodna homografija. (Zahtijevanje prilagođena pisanja egzotizama ne isključuje, dakako, njihovo izvorno pisanje kad je ono stilski funkcionalno, tj. grafostilematično.)

1. V. Stj. Babić: »Jezik« (leksikon), Zagreb, 1965, s.v. *tudica* i A. Peco-Ž. Stanojčić (ur.): »Srpskohrvatski jezik«, Beograd, 1972, s.v. *pozajmljenica*.
2. V. »Vjesnik« od 9. listopada 1988, str. 3. Premda autor u vezi s navedenim primjerom upućuje na političku pozadinu prevodenja, razlog može biti i komunikacijski. Tako je u nas svojedobno prevedena francuska riječ *cohabitation* riječju sustanarstvo, istina kadšto atribuirana pridjevom »političko« ili s navodnicima.

Iz rečenog slijedi da su egzotizmi kao svjedoci o bogatstvu leksika određenog jezika sasvim nepouzdana. Oni su tek dokaz o doseg u dodirâ govornikâ jednog jezika sa specifičnostima govornikâ drugog jezika. A tu onda »veličina jezika« (broj govornika, njegova rasprostranjenost i sl.), kao što je rečeno u vezi s engleskim, nema nekakav naročit utjecaj pa se i tzv. »mali jezici« ravnopravno s »velikima« javljaju u ulozi jezika davaoca. Tako npr. poznati Dudenov »Rječnik stranih riječi« u njemačkom jeziku ima dvanaest riječi uz koje je kao jezik davalac označen *serbokroat.* (srpskohrvatski) ili *kroat.* (hrvatski): *ban*, *čevapčići*, *husar*, *gusle* (tj. Gusla), *guslar*, *ponor*, *šibljak* (Sibljak), *skupština* (Skupschtina), *šljivovica* (Sliwowitz, Slibowitz), *tamburica*, *ustaša* i *uvala*. Ovom bi se popisu mogle dodati i neke od riječi uopćeno označenih sa *slaw.* (slaven-ski), a za koje je moguće reći bar da su južnoslavenske, npr. *dolina* (Doline), *glagoljica* (Glagolica), *koleda*, *kolo*.³

Da se ne bi kome učinilo kako ovaj popis nije posebno dug, usporedbe radi navest ću da je u ruskom jeziku svega pet-šest riječi uz koje stoji kratica *serb.*, tj. serbohorvatskij jazyk (srpskohrvatski jezik): *kras* (karst), *kolo*, *latinica*, *skupština* (skupščina), *zadruga* i - *tesla*.⁴ (Naravno da broj egzotizama u rječniku stranih riječi u nekom jeziku ovisi i od leksikografskih načela po kojima je rječnik sastavljan, a ta se načela u dva konkretna primjera, njemačkom i ruskom, podosta razlikuju.)

Egzotizmi su, dakle, nevelik dio posuđenog leksičkog blaga hrvatskog jezika s kojim je povezano znatno manje leksikoloških i leksikografskih nedoumica negoli leksikostilističke zanimljivosti i civilizacijsko-kulturne koristi.

Sažetak

Marko Samardžija, Filozofski fakultet, Zagreb
UDK 801.3:801.54:808.62, stručni članak, primljen 1989,
primljen za tisak 1989.

About exotism in the Croatian standard language

The author discusses the problem of the exotism in the contemporary Croatian standard language.

3. »Fremdwörterbuch«, DUDEN, sv. 5, 3., potpuno preradeno i prošireno izdanje, Bibliographisches Institut, Mannheim-Beč-Zürich, 1974.

4. »Slovar' inostrannyh slov«, 17. izdanje, ispravljeno, »Russkij jazyk«, Moskva, 1988.